

Ulrich Molitor, 1489: Heksen koken onweer

Heksen en het weer 5. Onweerheksen

Een van de bekende attributen van de heksen (= *Vetula*), aldus Alvar in een toevoeging aan het *Vetula*-artikel van Rohlf's, is het rijden op de wolken en het verwekken van stormen. C. Cabal in zijn *Mitologia ibérica* haalt bewijs uit *El conde Partinuplés* en legt een verband tussen Catalaanse geloven en die van Asturias, die gerelateerd zijn aan de oude Latijnse versregels van Pirminio: *Tempestarias nolite credere / nec aliquid pro hoc eis dare* (Onweermakers dient men niet te geloven, noch anderszins iets daarvoor te geven).¹

Het tweede concilie van Bragga (Galicië) in 563 was gericht tegen de ketterij van de Priscillianisten. Een van de leerstellingen luidt: 'Wie ontkent, dat de demon (= de duivel) in het begin een goede engel is geweest, geschapen door God, maar beweert dat de demon is gevormd uit chaos en duisternissen, dat hij geen schepper heeft, maar zelf het beginsel en de substantie van het kwaad is, zoals Manes en Priscillianus hebben geleerd, zal anathema zijn.' Ook een andere lering van Priscillianus wordt veroordeeld: 'Wie gelooft dat omdat de demon bepaalde zaken op aarde heeft gebracht, hij tot zijn macht heeft gemaakt de donder, de bliksems, de storm en de droogte, zoals Priscillianus leert, zal anathema zijn.'² Van de Manicheeërs werd gezegd, dat ze amuletten en toverformules gebruikten en dat ze allerlei onweer konden maken, en de Priscillianisten in Spanje (±400) zouden onweer, storm en hagel met behulp van de duivel geprobeerd hebben te maken.³

¹ Alvar, in: Rohlf's 1979, 87 Cabal, 272f). Peters 2002, 196: The early eighth-century Burgundian penitential prescribes seven years of penance for those who conjure storms.

² Romi 1968, 26; Wolf 1994, 67: 'Wie gelooft, dat de duivel, omdat hij enige dingen in de wereld heeft voortgebracht, uit zijn eigen macht donder, bliksem, onweer en droogte maakt, zoals Priscil[i]janus leert, weze vervloekt.' (Tweede Spaanse synode, Canon VI).

³ Soldan-Heppe I, 130. Volgens Jagić (*Zs.f.sl.Phil.* 2, 459) werd de mogelijkheid om hagel te maken zelfs door de Kerk toegegeven, om niet te spreken van wat Tibullus van de *Saga* vertelt, die *cum libet haec tristi depellit nubila*

De *Poenitentiale van St. Gallen* uit de 8^e eeuw bepaalt: ‘Een tovenaars en onweermaker (*inmissor tempestatis*) zal vijf jaar boete doen, waarvan drie op water en brood.’⁴ In het *Penitentiale Hubertense* uit het klooster van Saint-Hubert (8^e eeuw) wordt met een boete van drie jaar de heidense survivals beboet: toverij, gebruik van toverkruiden, verwekken van tempeesten, enz.⁵ En in de *Lex Remedii* in Raetië heet het in een paragraaf met de titel *De maleficiis et mathematicis et ceteris similibus* (Over tovenaars en astrologen en dergelijke): *Malefici vel incantatores, et missores tempestatum, vel his, qui per invocationem demonum mentes hominum turbant, hii vero omne poenarum genere puniantur* ‘Tovenaars of spreukenzangers, en onweermakers, ofwel degenen, die door aanroeping van demonen de geest van de mensen verwarren, dienen met welke straf ook getuchtigd te worden’.⁶

Agobard, aartsbisschop van Lyon (769-840), bekritiseerde streng degenen, die geloofden, dat bepaalde mensen in staat zijn regen en hagelstormen te brengen.⁷ Hij maakt melding van frequente lynchpartijen van veronderstelde onweermakers (*tempestarii*) en van tovenaars, die verantwoordelijk werden geacht voor een vreselijke veesterfte in 810. Volgens hem had het gewone volk het buitengewone idee ontwikkeld dat vreemdelingen heimelijk in luchtschepen kwamen om hun velden van hun gewassen te beroven en die te brengen naar Magonia, het ‘toverland’. Bij één zo’n uitbarsting van volkswoede had Agobard de grootste moeite om te verhinderen dat vier vreemdelingen, drie mannen en een vrouw, die werden gezien als lui uit Magonia, werden gedood.⁸ Het zesde Concilie van Parijs in 829 bevat de regel: ‘Ook wordt gezegd, dat deze mensen (‘tovenaars’) de lucht kunnen verstoren met hun toverspreuken, hagelstormen zenden, de toekomst voorspellen, opbrengst en melk van de ene persoon aan een andere geven en duizend van dergelijke dingen doen. Als zulke mensen worden gevonden, mannen of vrouwen, dan dienen ze streng gestraft te worden, vooral aangezien ze in hun boosaardigheid en roekeloosheid de duivel niet vrezen noch hem publiek afzweren.’⁹ Hunibald maakt er melding van, dat de priesters van de Franken de *Tempestarii* hevig bestreden, en dat men uit menigvuldige akten tegen tovenaars en wichelaars, die onder verschillende benamingen voorkomen, zien kan, welke pogingen men aanwendde om ze uit te roeien; zo noemde de *Indiculus superstitionum et Paganiarum de Tempestarii*.¹⁰ Paus Gregorius VII schreef de koning

coelo; cum libet, aestivo convocat orbe nives (I.2. 49-50); vgl. Lactantius, *Instit.* II:14, Tertull., *Apologet.* 22, of *Lex Visigoth.* VI.3, *Concil. Bracar.* 563, *Capit. eccles. van Karel de Grote*, 789. Peters 2002, 189: Some Visigothic laws reflect these practices: the destruction of vineyards by magically caused hailstorms [is] named as crime and punished severely

⁴ Soldan-Heppe I, 112. De *Poenitentiale* vervolgt: ‘Wie op 1 Januari met een bokje of een oude vrouw is gaan wandelen, moet 3 jaar boete doen.’ Dit heeft niet met het onweer maken te maken, maar met voorspellen.

⁵ Haver 1964, 33 naar M. Brandts, ‘Penitentiales...’, in: *Miscellanea J. Gessler*, 232.

⁶ Caminada 1962, 94f naar Weissager, 133; Planta, *Das alte Rätien*, 483.

⁷ Caro Baroja 1964, 55f naar Agobard, *Liber contra insulsam vulgi opinionem de grandine et tonitruis* (Against the erroneous opinions of the people regarding hail and thunder), in Mignes *Patrology*, CIV, cols. 147ff; zie Hansen, *Quellen*, 73; ook Soldan-Heppe I, 111: *tempestarii* ‘stormmakers’. Runeberg 1947, 117: Among such malign beings there are devils and *tempestaires* who cause storms and natural catastrophes (naar Sébillot, *FdF*, I, 236ff). Jagić (*Zs.f.sl.Phil.* 2, 459): *In his regionibus paene omnes homines, nobiles et ignobiles, urbani et rustici, senes et iuvenes, putant grandines et tonitrua hominum libitu possent fieri* (een bewering die volgens Jagić na 1000 jaar nog steeds opgaat voor de Zuidslaven). Peter 2002, 201: He condemned the belief that people from a mysterious land called Magonia could fly over fields, causing hail, thunder and the destruction of crops.

⁸ Behringer 2004, 54f.

⁹ Caro Baroja 1964, 56 (Canon XI), die wijst op de spanning tussen dit standpunt en dat van Agobard. Zie Tolley 2009, 114, die toevoegt dat ca. 830 Halitgar van Cambrai de oproepers van stormen vermeldt.

¹⁰ Teenstra 1846, 84.

van Denemarken met het verzoek zo veel mogelijk te vermijden onschuldige vrouwen te vervolgen die gedacht werden stormen of epidemieën te hebben veroorzaakt.¹¹ Burchard van Worms vraagt in zijn *Corrector*: ‘Heb je ooit geloofd of deelgenomen aan die perfiditeit, dat zangers van toverspreuken (*incantatores*) en zij, die beweren zenders van stormen te zijn, door de bezwering (*incantationem*) van demonen hetzij stormen kunnen verwekken of de geesten van mensen veranderen?’¹²

Na een grote hongersnood veroorzaakt door droogte werden in 1024 een stel oude mensen gedood in Suzdal (noordoost van Moskou). Vanwege de hongersnood van 1070-1 werden een aantal vrouwen te Novgorod terechtgesteld, omdat ze verantwoordelijk werden gehouden voor de hongersnood. De Arabische reiziger Abu Hamid al-Gharnati maakte in 1153 melding van periodieke heksenjachten vanuit de Russische hoofdstad Kiev: ‘Iedere twintig jaar zijn de oude vrouwen van dit land schuldig aan hekserij, hetgeen het volk grote zorgen baart. Dan grijpen ze al de oude vrouwen, die ze in dit gebied kunnen vinden, en gooien hen, voeten en polsen [aan elkaar] gebonden in een grote rivier... Degenen die blijven drijven worden beschouwd als heksen en worden verbrand; degenen die zinken daarentegen worden onschuldig aan alle hekserij verklaard en worden weer losgelaten.’¹³

Thomas van Aquino (1225-1274) schreef in zijn commentaar op Job (c. 1): ‘Men moet toegeven dat, God het toestaand, de demonen de lucht kunnen troebelen, de winden kunnen opwekken en vuur uit de hemel kunnen laten vallen...’¹⁴

Ook heksen kunnen het weer manipuleren. In een van de processen van de inquisiteur Uldry de Torrenté (voor 1400-1455) uit het Dominicanenklooster te Lausanne gaven heksen toe, dat ze met de hulp van de duivel grote brokken ijs omhoog droegen in de wolken en van daaruit de oogst vernietigden.¹⁵ In 1419 werd een man de stad Luzern uitgezet, omdat hij praatjes over *hechsen* – vrouwen, die hagel maken en van koeien de melk konden wegnemen – in de wereld gebracht had.¹⁶ In 1437 had een grote heksenvervolging plaats in Valpute in de Dauphiné, beschreven door Martin le France. Tijdens de sektebijeekkomsten werd de heksen bijgebracht schadetoverijen uit te oefenen met behulp van een zalf of een poeder, waarmee ze onweer naderbij zouden kunnen toveren. Volgens Martin hadden meer dan 600 vrouwen toegegeven

¹¹ Caro Baroja 1964, 57; Soldan-Heppe I, 117.

¹² Tolley 2009, 114 naar PL 140, 961. De vermelding van stormmakers en geestverwarrers in één zin komt vaker voor, b.v. bij Halitgar, die het heeft over tovenaars, die bij mensen de geest wegnemen door demonen op te roepen (naar Peters 2002, 199).

¹³ Behringer 2004, 56. Na een strenge hongersnood in de jaren 1271-4 vroeg bisschop Serapion van Vladimir in een preek: ‘Jullie geloven in hekserij en verbranden onschuldige mensen... Uit welke boeken en geschriften leren jullie dat hongersnood op aarde wordt veroorzaakt door hekserij?’

¹⁴ Romi 1968, 32. Aquino zegt even verderop: ‘Maar de winden, de regens en andere verstoringen van de lucht kunnen zijn geproduceerd door enkel de beweging van gecondenseerde dampen. Vanwaar het volgt dat om deze zaken te bepalen, alleen al de natuurlijke [on]deugd van de demon volstaat.’ Zie Kieckhefer 1976, 82; Caro Baroja 1964, 79: ‘Devils can cause harm by their activities and prevent sexual intercourse.’ Behringer 1997, 117: ‘As Midelfort (*Witch Hunting*, 12f) rightly observed, the Book of Job was at the heart of this spiritualised interpretation, for it was here that the Devil’s freedom of action was circumscribed.’ Lorey 2003, c. IX: ‘... verweist Bodin beispielsweise auf das Buch Job. Das alttestamentarische Beispiel hatte schon Thomas von Aquin und Bonaventura als Beleg dafür gegolten, dass es den Dämonen tatsächlich möglich sei, Wetter zu machen und unter Gottes Zulassung eine Vielzahl von Leid und Ungemach über dem ewig geduldigen und gottwohlgefälligen Protagonisten auszusütten.’

¹⁵ Behringer 2004, 169.

¹⁶ Blauert 1989, 56.

hagel te hebben gemaakt.¹⁷ De in 1439 gemaakte toevoegingen aan de *Errores Gazariorum*, samengesteld in 1436 door de Savoioise inquisiteur, die de leiding had (waarschijnlijk Uldry de Torrenté), geven een frappante beschrijving van het hagel maken in een onweer. Een van de heksen bekende dat ze de storm had veroorzaakt door grote brokken ijs op naar de wolken te dragen en ze vandaar te laten vallen op de gewassen. Dit was dezelfde methode van het vernietigen van de gewassen, die de in 1438 te Vevey aan het meer van Genève aangeklaagde Aymonet Mangetaz bekende, evenals het pact met de Duivel. Ze gaf een uitvoerige beschrijving van een weertover, die de aanhangers van de heksensekte zouden hebben uitgevoerd.¹⁸ In 1441 klaagde voor het gerecht in Bern Peter im Obersteg tegen Vli Zaler, dat deze Oberstegs vierjarige dochter had willen wijsmaken, dat haar ouders zich met weermaken bezig hadden gehouden: *wie tuond din att und din muoter so si deb hagel vnd dis boß wetter machent wie tuontz so si zem grossen stein gand nement si ein grüns vnd ein durrs hówli ein catz vnd ein lebentz fógelli vnd einn frösch vnd denn dz buchli vnd schutentz uber den bach vnd gat da denn ein nebeli vff vnd kunt denn dz wetter tuontz als nu seg ja.*¹⁹

In de in deze tijd (±1439) geschreven *Errores Gazariorum* is een opvallende beschrijving van de weertover te vinden, die medeleden van de sekte zouden hebben uitgevoerd, ontleend aan processen o.a te Vevey, waarmee de bovenstaande processen bedoeld zijn. In beide gevallen wordt van de aanhangers van de heksensekte bericht, die ijs, hagel dus, door de lucht transporteerden en ijs – in het geval van het Vevey-proces – over Vevey lieten neerkomen om daardoor veelvoudige schade te veroorzaken.²⁰ Dit motief van de ijs- en onweermakende aanhangers van de heksensekte, die het door hun verwekte onweer op hun bezems vliegend begeleiden, uit het proces van Aymonet Mangetaz (1438) is terug te vinden in het proces tegen Petrus Chavaz (1448), dat tegen Christine Bastardet (1457) en Guillemus Girod (1461). Christine bekende: *‘Ensy vne fois luy et Pary et plusours de lour in lor compaignie et de la ditte setta des woudeirs alarant in laer ver chillion et enqui lor tempetarent de la greila une vigne et fut cen quil sen alarent avec la ditte tempeste dix la montaigne de Jamant.*²¹ In 1451 betichtte Hans Schoch uit Fürfelden, die reeds in Basel tegen zgn. heksen beschuldigingen had verheven en nu ook in Strassburg meerdere *ehrlliche stattliche weiber dergestalt in gefar zu bringen im fürgenommen*, een oude vrouw ervan een groot hagelonweer gemaakt te hebben. Aangezien hij zijn aanklacht niet kon bewijzen, werd hij zelf verdronken.²² In Luzern stonden in 1450 (of 1454) Els von Mersburg en Margret Jegerin uit Lauterburg in de Elzaß terecht, waarbij uitgebreid werd ingegaan op het onweer en de hagel, die de aangeklaagden tijdens hun heksenbijeenkomst zouden

¹⁷ Hansen 1901, 102f naar Martin le France, *Le champion des dames*, 1440. Dispuut tussen de champion en een adversaire, welke laatste het verhaal verteld van de heksen van Valpute (= Vallouise, It. Valle Luisa, in de Briançonnais), zie Blauert 1989, 30. Hansen 1900, 441.

¹⁸ Behringer 2004, 65; Blauert 1989, 44. Het proces werd gevoerd door Uldry de Torrenté, de inquisiteur in het Waldensenproces in Fribourg in 1430. Mangetaz kreeg de gelegenheid de heksensekte af te zweren en redde daarmee zijn/haar leven (Behringer neemt aan dat Aymonet een vrouw is).

¹⁹ Blauert 1989, 55.

²⁰ Blauert 1989, 62 (o.a. Hansen, *Quellen*, 120). Peters 2002, 233: A single tract, the *Errores Gazariorum* (*The Errors of the Gazars [Cathars]*), written in the francophone section of western Switzerland and recently redated to the early 1430s, [... spoke ...] of a sect, or ‘synagogue’, whose members paid homage to and entered a pact with the devil, bestowed the *osculum infame*, feasted on the dead bodies of infants, held sexual orgies and received ointment and powders to kill their enemies, and destroy harvests.

²¹ Blauert 1989, 67. De *woudeirs* zijn de ketterse sekte der Waldenzen, eveneens van hekserij beschuldigd. ID., 26: Rond 1440 polemiseerde de door het concilie afgezette paus Eugen IV tegen de conciliepaus Felix V, dat het in zijn land wemelde van de *stregule vel stregones seu Waudenses* (Hansen, *Quellen*, 18).

²² Hansen 1901, 556 n°72.

hebben opgewekt. Margret gaf aan op zo'n bijeenkomst 'een jaar of twee drie geleden' tezamen met andere heksen een hagelondeer te hebben veroorzaakt, dat over Bazel, Straßburg en Weißenburg was neergegaan. Els von Mersburg zou in haar jeugd meerdere hagelondeersbuien veroorzaakt hebben in Konstanz, Meersburg en Frauenfeld. In Konstanz werden in 1453 tegen drie²³ personen onderzoeken wegen weermakerij op touw gezet. De uitspraken van Els waren aanleiding tot heksenprocessen, die in 1454 te Mühlhausen plaatsvonden. Hierbij ging het er vooral om hoe de poeder, die voor het opwekken van hagelondeer gebruikt werd, werd gemaakt (wat sterk overeenkwam met de berichten in de *Errores Gazariorum* en de kroniek van Fründ). Ook Jaquetus de Panissyerez in 1477 in het diocees Lausanne bekende naast het duivelspact hagel te hebben gemaakt.²⁴ Mathias Widman von Kemnat schrijft rond 1475 over de *ketzerei und sect, die allergröste, Gazariorum*: Wat ook enigen, die lid zijn van die *schulle* en *sect* en die men verbrand heeft, bekend hebben en ervan zeggen dat het een gebod is van hun duivel en meester: *so ungestum in den luften ist von wind, so müssen sie uff die hohen berg gehn und das eiss uff einander tragen ein grossen huffen und sagen einsteils, das sie das eiss mit ine furen in die luffte uff iren steben und verderben damit landt und leut und das gefilde irer feinde.*²⁵ [wanneer het onstuimig is in de luchten van wind, dan moeten ze op de hoge berg gaan en het ijs bij elkaar dragen een grote hoop en zeggen eensdeels, dat ze het ijs met zich meevoerden in de lucht op hun staven en verderven ermee land en lieden en de velden van hun vijanden.]

In 1481 werd geprocedeerd tegen Rolin Bourguignon en Rolet Croschet, die volgens twee getuigen eens bij een onweer 'uit de hemel gevallen' waren, waarin Blauert een reflex ziet van de voorstelling, dat de aanhangers van de heksensekte het door hen opgewekte onweer op hun bezem vliegend naar de plek begeleiden, waarover ze het onweer laten neerdalen, een voorstelling, die voor het eerst in het proces van Aymonet Mangetaz resp. in de *Errores Gazariorum* naar voren kwam. Ook van Franciscus Marguet, in 1498 in Dommartin, beweerden meerdere getuigen, dat hij eens met de hagel uit de wolken was gevallen.²⁶

²³ Vgl. Soldan-Heppe I, 234: Een laconische 'Eintragung' in een handschriftelijke Konstanzer stadskroniek uit 1453 luidt: *'Dis jars schlug der Hagel umb Triboldingen (aan de Untersee) alles, was da was. Die von Constanz viengent sy und den man und ein sun [vingen haar en de man en de zoon]; umb Allerheiligentag ward sy verbrennt und der mann ledig gelassen* (Hansen 1901, 561).

²⁴ Blauert 1989, 69f, 76. Uit de procesacten: *Item, sy hat ouch vergehen, es sye ob 40 jaren, da were sy dennoch by irem vatter ein töchterlin, da were zu Merspurg ein gros hagelsiedrin, die hies Else Schiesserin [...]; die kome an sy mit vil guten Worten und lerte sy, mit was fugen und Worten sy sich in den fronvasten dem tufel eignen solte, daß habe sy ouch gethan und sich derzit dem tufel geeignet, daß er ir hulffe zu gut und umb daß sy in bete. Dieselbe ir lerremeisterin, die lerte ouch sy angends ein hagel machen, der slüg die von Constantz und Merspurg vast übel. 8. Item, die von Constantz haben auch uff ein zit ira und den iren ettwas widertriessen gethan, darumb sy inen noch hutbitag vigend sye. Da habe sy aber mit hilff irs meisters des tufels ein grossen hagel gemacht, der sluge die von Constantz vast übel; sye yetz by 30 jaren. 9. Sy habe ouch uff ein zit, sy by 40 jaren, ein hagel zu Frawenveld [Frauenfeld in de Thurgau] gemacht, der were aber nit gros und slüge sy nit übel. 12. Item, nota von des grossen hagels wegen. 14. Item, dieselben frowen und sy habend ouch vor 7 jaren den grossen hagel gemacht, darumb das ir 10 (2 of 3) gespiln clagten, die Eitgenossen hetten sy verderpt, sy müsten auch verderben. Ist zu Mentzow beschechen ... in der fronvasten.*

²⁵ Hansen 1901, 233.

²⁶ Blauert 1989, 77, 90 (*quod sunt circa sex anni quod certi pueri videlicet pastores viderunt cadere a nubibus cum grela prope Sugnens in quadam possessione sua sita en perrex quidam bonus homo qui dompnomartino dictus Marguet*); ID., 98: Meer dan een getuige zou gezien of gehoord hebben, dat Franciscus Marguet 'met het onweer gegaan', 'met de hagel uit de wolken gevallen was', etc. Dit is waarschijnlijk 'ene François', die in 1498 te Lausanne ervan werd beschuldigd stormen op te wekken en vee te betoveren, waarbij diverse getuigen een curieuze episode vertelden, waarin de beschuldigde vanuit een stormwolk op de grond leek te zijn gevallen (Kieckhefer 1976, 33 naar Archives Cantonales Vaudoises, MS Ac 29, fol. 365-387; Maxime Reymond, 'Cas de sorcellerie en pays

Naast de afbeeldingen van de heksenvlucht met het onweer in de achtergrond is in Molitors *De Lamiis...* ('Over de heksen...') uit 1489 ook een afbeelding te vinden van de heksen als weertovenaresses: in een grote pot, die op het vuur staat te pruttelen gooien de heksen een haan en een slang, terwijl boven hen het onweer reeds uit de lucht neerkomt.²⁷

Franciscus Marguet was door Petrus Romanel uitgescholden voor heksenmeester (*je tey dit voude = voudé*, lid van de heksenbende), hetgeen in 1498 tot een proces leidde, waarin Frans de volgende definitie gaf van de aanhangers van de heksensekte: Ze doen kwaad, dat wil zeggen, ze gaan met hulp van de wolken met het onweer en doden mensen en dieren door duivelse kunst.²⁸

Rond 1500 werden in Kriens, een gehucht met 45 huishoudens, door het gerecht van Luzern onderzoeken uitgevoerd en 28 getuigenissen opgenomen. De Kriensers waren overtuigd dat er heksen in hun midden waren, want er was een reeks hagelonweren geweest, die sommigen in het dorp erger hadden getroffen dan anderen, en ze hadden daarom de waarzegger Hans Tscholi uit het naburige Schüpfheim in de Entlibuch ingeschakeld, die in contact met de doden kon treden en van hen antwoorden kreeg: '*Rutiman* (een getuige uit Kriens) *sagt, das im gesagt sie, als der Hagel dies vergangnen jars viel geslagen, dz biderbliit zuo im komen vnd gerettet, dz man die sach, di wil ein grosser argwan were, an min Herren bringen. Do hab er sich zum Tscholi gan Entlibuoch hür in der mess verfuogt vnd mit im gerett, dz er furchte, dz ettlich lüt vnder inen zuo Kriens sien, die sy vbel fürchten, vnd bete inn, dass er so wol tuon vnd im vnderwisung geben...*'²⁹ In 1514 werden in het gebied van Recklinghausen bij Dortmund elf *molkentoverschen* ter dood gebracht (*mit vuer*), omdat ze een verwoestende storm zouden hebben veroorzaakt.³⁰

Ook tovenaars kunnen het weer manipuleren. P. Gengenbach, een tijdgenoot van Faust, waarschuwt in zijn boek (1528) voor de *vageerders*, door te beschrijven hoe ze de boeren bedriegen. Zo'n student bood boeren zijn diensten aan om *hagel en onweer te doen bedaren*, voorspellingen te doen, gestolen goed terug te brengen, verborgen schatten op te sporen, de duivel uit te bannen met behulp van een toverformule op een briefje, dat ze om hun hals moesten hangen en dergelijke meer.³¹ In 1539 werd te Gent Hendric Palinc berecht. Hij *zeegt gheen conjuratien te wettere* [= weertoverij] *ghedaen hebbende met vier zwarte catten of andersins*.³² In het Gents rechtsboek wordt in het hoofdstuk 'Vanden gokelaers ende nigremanten die den duuel

fribourgeois...', in: *Schweiz. Archiv f. Volkskunde* 12 (1909), 91-94).

²⁷ Afbeelding o.a. in Molen 1979, 94 fig. 26; Lehane 1978, 190.

²⁸ Blauert 1938, 91: 'Interrogatus quare dicuntur heretici (= duivelsdienaren) et qua opera faciunt, dixit quod nescit nisi (weet niet anders dan) quod faciunt mala, id est vadunt per nubes cum tempestate et faciunt mori gentes et bestes arte dyabolica.'

²⁹ Blauert 1989, 97f.

³⁰ Rainer Decker, 'Die Hexenprozesse im Herzogtum Westfalen und im Hochstift Paderborn', in Degn e.a. 1983, 205 (naar Hansen, *Quellen...*, Bonn 1901, 597, 607); Soldan-Heppe I, 515.

³¹ Baschwitz 1981, 48f. Hetzelfde in de *Annales Svevici* uit 1544 van Crucius uit een oude kroniek over *clerici vagantes*, die door Zwaben trokken en de boeren vertelden op de Venusberg te zijn geweest en buitengewone dingen te hebben gezien. Ze konden in het verleden en de toekomst kijken, verloren dingen terugvinden, heksen en hagel verjagen, etc. (Ginzburg 1986, 90, nt. 62). De heksendokter Zuanne delle Piatte adverteerde zijn reizen naar de andere wereld, naar de Venusberg, waar hij Tannhäuser en de sociëteit van mooie feeën (*raggaze bellissime*) ontmoette. Daar ontving hij de macht om te genezen, waar te zeggen en de heksen te herkennen. De heksendokter werd tezamen met twintig vermoede heksen op de brandstapel verbrand te Cavalese tussen 1501 en 1505 (Behringer 2004, 78).

³² *Volkskunde* 9, 136 (Stadsarchief van Gent, *Tbouc van Crime*).

besweren' gezegd: '*Item men vint sulcke ende soe cloecke gokelaers, dat se hem niet en ontsien te beroeren of te verstoren die elementen bi gokelerie.*'³³

Cathelyne Onbaert wordt in een schepenoordeel van Vlissingen van 20 Januari 1541 vermeld. Ze werd veroordeeld tot de vuurdood, omdat ze, ondanks eerdere veroordelingen vanwege waarzeggerij en duivelse geneespraktijken in Brugge, Vlissingen en andere plaatsen op het eiland Walcheren, boosaardige en bijgelovige misdaden bedreven had en de leer Gods en zijn heiligen niet volgde. Naast deze bijgelovige praktijken werd van haar gezegd: 'Bij onweer liep ze blootshoofds en blootvoets, vloekend en spugend over straat, waarbij ze de "boze vijand" om genade bad.'³⁴

In de *Warhafftige vnd Erschröckliche Zeitung von dem grausamlichen Wätter und Schauwr, so geschehen den zwelfften tag May diß 1582 Jars im hochlöblichen Herzogthumb Ober-Bayern* staat te lezen:

Ihr sollt auch einen glaubwürdigen Bericht haben, wie das man bey burghausen auff einem berge den Hafen gefunden hat und viel seltzamer sachen von aller Früchten so darinnen gewest und sind der Unholden und Zauberer, wie mans pflegt zu nennen, wol bey hundert und vier dreysig gewest und einen Dantz de 12. May auff dem Berg gehalten. Es ist auch eine Kuhhirtin unter ihnen gewest, die hat den Hafen sollen umschütten, sie aber bitterlich darüber geweinet. Ihre Gespielen haben sie gefragt, warumb sie so wein, sie ihnen geantwort: es bedaure sie nur die kleinen Kinder und das unschuldige Blut, so durch diß Wetter sollen umkommen. Alsbald hat sie den Hafen umbgeschüt aber nur den halben Theil, drauff ein grausam und erschrecklich [Gewetter] gevolkht und grossen schaden gethan, wie noch augenscheinlich zu sehen. Got erbarmts. Man hat auch gleich vier und vierzig Weiber und drey Mann gefangen und zu Burghausen verbrannt.

(Ge zult ook een geloofwaardig bericht hebben, hoe dat men bij Burghausen op een berg de pot gevonden heeft en veel merkwaardige zaken van allerlei vruchten zaten erin en de demonen en tovenaars, zoals men ze pleegt te noemen, zijn wel met zijn 134-en geweest en hielden een dans op 12 mei op de berg. Onder hen was ook een koeherderin, die moest de pot omgieten, maar ze had er bitter om geweend. Haar speelgenoten vroegen haar, waarom ze zo weende, en ze had hen geantwoord: ze betreurde slechts de kleine kinderen en het onschuldige bloed, dat door dit onweer zou omkomen. Daarop had ze de pot omgeschud, maar slechts voor de helft, waarop een gruwelijk en verschrikkelijk onweer was gevolgd, dat grote schade deed, zoals nog kennelijk te zien is. Men heeft ook meteen 44 vrouwen en 3 mannen opgepakt en te Burghausen verbrand.)³⁵ Een vergelijkbaar nieuwsblad bericht voor hetzelfde jaar over verwoestende stormen in augustus, die het graan en de wijngaarden hadden vernield en het daaropvolgende verbranden van vrouwen:

³³ *Volkskunde* 9, 138f (uit bijlage IV: niet gedateerd en herkomst niet aangegeven.). Dit verstoren van de elementen door toverij heeft tot reden: *en doen daer bij die luden steruen. Ende roepen die duuelen ende vermanense: om te volbringen hoer wille, ende te verderven hoer vianden bi des duuels werck ende conste.* Het duidelijk dat alsulcke gokelaers ... *grieflic ende swaerlic ghecorrigeert* dienen te worden; maar volgens het rechtsboek moet dat niet geschieden door *enigen sterflichen mensch: want si en sijn niet waerdich, dat eenighe menschen hem rechten sullen: mer dat si over ghegheuen worden te vernielen den wilden dieren of beesten. Ende die reden is: om dat si doen tegens den gheesteliken gheboden, tegens der naturen, ende tegens den menscheliken gheslachte.*

³⁴ Opsommer, Rik/Monballyu, Jos: Damhouder, Joos de. Aus: *Lexikon zur Geschichte der Hexenverfolgung*, hrsg. v. Gudrun Gersmann, Katrin Moeller u. Jürgen-Michael Schmidt, in: www.historicum.net (15-2-2006).

³⁵ Peuckert, *Deutsche Sagen*, II, 110 n°187: Hexenwetter. De vruchten in de pot zijn gebruikelijk. Bij het proces in 1699 te Zagreb tegen Jela Škvarić kwam o.a. naar voren, dat de heksen hun zalf rond Pinkstertijd maken van kruiden, vruchten en granen; 'sogar Hagel machten sie aus Blumen und Früchten'. (Bošković-Stulli 1991/92, 145. In Rijnland wordt wel gezegd over slecht weer: *dat Wedder hant de Hexæ extra für os gekouch Bergh-Blatzh.* En als een nevel boven het woud opstijgt: *De Hexæ kochen Bernk-Winterich, Birkh-Hoppstädten* (RheinWb III, 609).

10 in het landgraafschap Hessen, 38 in een dorp in Breisgau en 42 plus de mannelijke sekteleider in het stadje Türkheim in de Elzas; en in Montbeliard werden 44 vrouwen en drie mannen veroordeeld voor (on)weermaken en terechtgesteld op 24 oktober.³⁶

Deze pot om onweer te maken is te zien op de bekende heksenvoorstellungen van Ulrich Molitor (1489), Hans Baldung Grien (1470-1522) en in *Die Emeis* van Geiler von Keisersberg (Straßburg 1517), etc.³⁷ Op de afbeelding uit Cicero, *De Officiis*, Augsburg 1531, zit op de heuvel in de achtergrond een gehoornde heks onweer te koken uit een pot.³⁸ Ook op de plaat 'De heks in de dans met Dood te Füssen' uit 1602 zit in de achtergrond op een heuvel een heks onweer te koken.³⁹ Op de titelpagina van Peter Binsfelds *Tractat von Bekanntnuss der Zauberer und Hexen* (München 1592) stopt midden op de plaat een heks een kind in een grote pot om onweer te koken, dat in de achtergrond al naar beneden komt.⁴⁰

Een dergelijke pot komt voor in de bekentenis van Anna Jobst uit Obervöls in 1505-1510 voor het gerecht van Völs: '... *sie habe Wetter, Schauer, Blitz und Donner gemacht, und der Teufel in einen Hafen (pot) getan, ein deckel darauf gelegt, darunter geblasen [und] zu den Teufel geredet, wie oder wo er dan Wetter machen soll, so sei allweg ein Rauch, alsdann ein Nebel und nachmals ein Wetter daraus worden.*'⁴¹

In 1553 werden te Berlijn twee vrouwen veroordeeld, die het kind van hun buurvrouw gestolen, in stukken gehakt en in een pot te koken gezet hadden om ijs te verwekken om de oogst te verdueren.⁴²

Anna, de vrouw van Claus Schütterlin, bekend in 1557 van haar moeder het toveren te hebben geleerd. 'Sie habe ihr einen Hafen mit Nachtschatten und Klettkraut gegeben und sie daraufhin auf das Feld geschickt, um einen Hagel zu sieden.'⁴³

³⁶ Behringer 2004, 91 (naar de *Warhafftige und glaubwürdige Zeyttung*, Strasbourg 1583), die opmerkt: 'The sheer number of these burnings suggests a new quality of persecution.'

³⁷ In *Volkskunde* 82, 20; Künzig, *Schwarzwald-Sagen*, 14. Rajšp 1991/92, 51f maakt melding van een 'wandgemälde an der Fassade der Kirche in Crngrob bei Skofja Loka aus dem Jahre 1450-70, auf dem zwei Hezen beim Hagelkochen dargestellt sind, wobei der Hagel schon aus dem Topf sprüht.'

³⁸ Behringer 1997, 93 afb. 4: White and black magic as a function of the pact with the Devil: spells, 'weather-cooking', harmful sorcery. Hans Baldung's drawing, dated 1514, describes the sabbath ceremony as a frenzied occasion – a witch rides through the air on a billy goat. She carries a pole ending in a fork which holds a pot containing an evil brew. Below, four women of different ages sit on the ground which is littered with magic implements: a human skull and bone, a horse's skull, several pitchforks, etc. A cat is crouching against a middle-aged woman who holds the lid of an earthenware pot, from which escapes a hellish steam, mingled with toads and other 'ingredients' stewed to conjure up hail storms. An old woman raises a metal plate upon which rests a cooked monster, half bird, half toad. She lifts her emaciated arms in a magic incantation. To the left, a younger woman raises her goblet. Behind her is a jug, and some sausages hanging over a witch's fork will be served at dinner, after the incantation has been performed. A gayly bleating goat surveys the improvised kitchen. The scene takes place near a rotten tree. (When the witches were inebriated, the fantastically shaped tree-trunk transformed itself into a huge devil moving his arms in the flickering light of the bonfire. At dawn he turned again into the old familiar tree, whose broken limbs emerged miserably from the morning mist. At the cock's crow, the witches disbanded silently, for the cock is the symbol of light and vigilance. Since time immemorial, the rooster was considered a defender against demons: the Hebrews believed that he had only to move his wings to drive away some uncanny visitor.) (Seligmann 1948, 249 (252)).

³⁹ Behringer 1997, 127 afb. 6: Panel painting showing pact with the Devil, 'weather cooking' on the mountain.

⁴⁰ Behringer 1997, 141 afb. 7: woodcut showing pact with the Devil, flight to the witches' sabbath, intercourse with the Devil and 'kellerfahren', harmful sorcery and 'weather cooking'.

⁴¹ Wolf 1994, 291.

⁴² Grimm, *DS I*, 271 N°250 naar Godelmann, *Von Zauberern*, V. 1, p. 89.

⁴³ Wolf 1994, 397.

Thomas Naogeorgus (= Kirchmair), predikant uit Essling, hield de heksen verantwoordelijk voor het uitzonderlijke hagelweer van 3 augustus 1562 en eiste vervolging. Zijn collega's uit Stuttgart Matthäus Alber (1495-1570) en Wilhelm Bidembach (1538-1572) schreven in 1562 hun tegen zijn ideeën ingaande *Summa etlicher Predigen vom Hagel und Unholden*, waarin ze zich stelden achter de orthodox-Lutherse opvatting van weertover in de traditie van de reformator Joannes Brenz (1499-1570), volgens welke alleen God verantwoordelijk is. Hij bleef echter vasthouden aan de legaliteit van het verbranden van heksen, waardoor een hevige woordenstrijd ontstond tussen hem en de bekende bestrijder van de heksenwaan Johan Wier (Weyer), die argumenteerde dat het niet alleen onmenselijk, maar zelfs illegaal was vrouwen de doodstraf te geven, wanneer zij geen onweer konden maken.⁴⁴ Wel overtuigd van de kracht van heksen hagel en onweer te kunnen maken was de Lutherse predikant Kaspar Huberinus in zijn *Spiegel der Hauszucht (Jesu Sirach genannt. Sampt einer kurtzen Auslegung)* uit 1565.⁴⁵ Petrus Canisius, op dat moment Provinciaal van de Opper-Duitse provincie van zijn orde, schreef in 1563 aan Laynez, de Generaal van de Jezuïeten, dat, hoewel overal de heksen gestraft worden, ze wonderlijk toenemen. 'Hun schanddaden zijn vreselijk... De autoriteiten durven de schandalige misdaden, die ze in gevangenschap bekennen, niet te publiceren. ... Ze brengen velen naar hun dood door hun duivelse kunsten en verwekken stormen en brengen vreselijke schade toe aan het plattelandsvolk en andere Christenen. Niets lijkt opgewassen tegen hun vreselijke kunsten en krachten. De rechtvaardige God staat het toe vanwege de ernstige dwaling van zijn volk, dat niet verzoend is door enige boetedoening.'⁴⁶

In 1565 werd Elisabeth Vlies, de *Gürtlerin*, levend verbrand. Het is volgens Wolf denkbaar, dat een strenge vorst aanleiding tot haar vervolging heeft gegeven.⁴⁷ Eveneens in 1565 werd in het Zeeuwse Veere de arme oude Digna Roberts (alias *water en brood*) verbrand. Ze had twee duivels, Barrabon, die macht in de lucht had, en Crebas, die macht had in het water, en de eerste had haar geleerd een zalf te maken, *met welke zalve zij dicwils ende menigmael op gluy-schooven (strobossen) in zee gedreven heeft metten voorn. vyant [Barrabon]... Dat zy haer zelven met de voornoemde salve op heuren buyck heeft bestreken, ende es by hulpe van Barrabon en Crebas op een bussel stroo gedreven in zee, alwaar ze schepen met de zalf had besmeerd, waarna een hevige storm was opgestoken, waarin twee schepen met man en muis waren vergaan.*⁴⁸ In 1593 werd te Schiedam Marijtje Arends, de vrouw van de schoenmaker Jacob Adriaansen, beschuldigd, *dat zij door het roeren met een rijsje in het water, zeker schip van Cornelis Cornelissen in zee had doen vergaan, etc.*, maar ze ging in beroep tegen het hof van Holland bij de hoge raad, die het vonnis vernietigde.⁴⁹

⁴⁴ Behringer 2004, 176: Unabhängig von diesen juristischen und theologischen Finessen blieb jedoch die Auffassung weit verbreitet, dass die Hexen aus eigener Kraft in die Lüfte fliegen konnten und dort die schrecklichen Unwetter verursachten, mit denen das harte Leben der Agrargesellschafts so eng zusammenhing. Wolf 1994, 162 stelt Brenz met zijn in 1539 gehouden preek *Von dem Hagel und Ungewitter* in de traditie van de Tübinger universiteitstheoloog Martin Plantsch, die in 1505 naar aanleiding van een onweer preekte.

⁴⁵ Wolf 1994, 414 (615 nt. 37). '... wie der Satan sie zu seiner Werkzeug braucht und sie etwas böser denn der Teufel sind ... es ist gütlich zu glauben, daß die alten Weiber zu Unholden werden ... denn da sie in ihrer Bosheit geübet und getrieben sind, kann sie Gott nicht höher strafen...'

⁴⁶ Behringer 1997, 109 naar Janssen en Pastor, *Culturzustände*, VIII, 652f.

⁴⁷ Wolf 1994, 377.

⁴⁸ Teenstra 1846, 150-152: 'Van gelycken heeft zy doen blyven een hulck met wel XLV mannen by West-Capple.' (d.w.z. dat ze een schip met minstens 45 man aan boord bij West-Capelle tot zinken heeft gebracht).

⁴⁹ Teenstra 1846, 153 (ze was veroordeeld tot de pijnbank, waarop ze vast haar 'misdaden' had bekend). Vgl. Klintberg 2010, 287 type N53: *Witch sinks ship*. By whipping an egg in a water bowl, a witch magically makes the ships of an enemy (Valdemar Atterdag) sink. [vgl. de tovenaer Nectanebo in Alexander-geschiedenis]. Dans quelques parties de l'Ecosse, elles semblent avoir conservé quelque chose de l'ancienne puissance qu'on leur

In 1573 wordt in Ortenberg de *Welsch Hänsin* verbrand, aangegeven onder andere door haar zoon. Op de folter bekende ze onder meer 'te Böllenberg een onweer te hebben gemaakt.'⁵⁰ Na een hevige hagelstorm in 1581 in het district Werdenfels werd de bisschop van Freising's rechter (*Pflegrichter*) in Garmisch gesmeekt door zijn onderdanen om de heksen te jagen, maar de episcopale regering verbood het proces.⁵¹

In 1583 werden in het gebied van Berlijn onder de keurvorst Joachim II twee oude vrouwen van hekserij verdacht, omdat een onweer op de stad was neergevallen. Op de folter gespannen bekenden ze een kind te hebben gekookt.⁵² In Wenen verklaart in 1583 de 16-jarige Anna Schluttbauer uit Mank (Neder-Oostenrijk) de vrucht van een voorechtelijke zwangerschap volgens precieze aanwijzingen van de duivel voor onweer maken te hebben aangewend.⁵³

Hermann Wilcken, hoogleraar in Heidelberg en schrijver van *Bedenken der Zauberey* (in *Theatrum de veneficiis*, 1586), stelt, dat men zegt, dat heksen onweer, ontijdige regen, hagel, sneeuw, rijp, vorst, rupsen, kevers en ander ongedierte maken, maar volgens hem is het onmogelijk, dat een zwakke en krachteloze vrouw onweer zou kunnen maken.⁵⁴

De heksenvervolging te Schongau was direct gerelateerd aan de voorafgaande mislukkingen van de oogst, veroorzaakt door onweersbuien. Hele dorpen uit de omgeving zonden deputaties naar de rechter, die het branden van de heksen eisten. Vooral de catastrofale hagelstorm van 26 juni 1588, die de graanoogst op diverse plaatsen vernietigde, zodat zelfs zaaizaad moest worden gekocht, werd op conto van de heksen geschoven. Er was ook een donderstorm op 20 mei 1589, 'een angstwekkende donderstorm, zo erg, dat gevreesd werd dat alles vernietigd zou worden'. De dorpelingen hadden zelfs aangeboden te betalen voor de beul van Biberach, als dat de heksenjacht zou bespoedigen. Een van de eerste heksen, die bekende, gaf toe, dat ze de storm die de gewassen had vernietigd had opgewekt.⁵⁵ Een tweede vervolging in het bisdom begon in april 1590 en de onmiddellijke aanleiding waren diverse hagelstormen, die ernstig de hele stad hadden beschadigd, inclusief het bisschoppelijk paleis. De schade aan de kasteelheuvel was zo groot, dat gevreesd werd dat het kasteel en de kathedraal 'de heuvel af zouden storten'. Een andere ernstige donderstorm op 4 juni 1590 wakkerde de anti-heks-hysterie in de stad aan en versterkte de gouverneur in zijn besluit om 'het afschuwelijke, vreselijke, zeer wijd verspreide, vervloekte en kwaadaardige werk van de heksen zo veel mogelijk uit te roeien.'⁵⁶

attribuait. La sorcière des Shetland met dans un baquet rempli d'eau des coupes dont chacune représente un bateau et elle les nomme; elle agite violemment l'eau, et le nombre des coupes qui sombrent indique les bateaux qui feront naufrage (Sébillot 1913, 103 naar Black, G.F., *Orkney and Shetland Islands*, London 1903, 155). Les tempestaires fonctionnaient ou fonctionnent encore dans les contrées à demi civilisées ou sauvages. Les Onjatsy de la côte sud-est de Madagascar versent dans une marmite ayant un bord extérieur l'eau d'une rivière dont ils ne connaissent pas la source, puis ils y jettent un tison avec d'autres choses. On la porte immédiatement au bord de la mer; la tempête se déchaîne et les navires viennent se briser sur les récifs. Chez les Esquimaux, des sorcières ou des personnes instruites dans l'art des enchantements y parviennent en frappant les eaux avec une corde ou en prononçant des incantations (naar Ferrand, *Madagascar*, 1891-3, II, 248; Rink, *Eskimo*, 1875, 169).

⁵⁰ Wolf 1994, 398. De zoon verklaarde: '... weil sie zu Hause mit Gotteslästern, Schwören und Balgen ein gar unchristliches Leben führe.' Ze stond al 18 jaar in de roep een heks te zijn.

⁵¹ Behringer 1997, 94 (naar Kuissl, *Die Hexen von Werdenfels*, 7).

⁵² Wolf 1994, 316. De verdere gang van het proces is niet bekend.

⁵³ Wolf 1994, 293.

⁵⁴ Wolf 1994, 467.

⁵⁵ Behringer 1997, 135f; nt. 87: getuigenis van Els Kerblin, vrouw van de rechter van Soyen: 'Sie habe ein Schauer gemacht, das alles Getreide um Soyen, Altenstadt und Prugg erschlagen habe.'

⁵⁶ Behringer 1997, 143f; zie 159f: Finally, they were held to be capable of 'cooking' bad weather, and the damage caused by this 'witches' weather' could be very extensive: the harvest was destroyed in whole districts, hunger and dearth were blamed on them and even imposing buildings were not safe from them: in Freising the cathedral was so badly damaged that it was feared that the Bishop's palace and the cathedral would collapse into the Isar, all the

De *Erweytterte Unholden Zeyttung* uit 1590 beschreef de situatie in Zwaben en Beieren:

Aangezien in onze tijd alle toverijen en duivelse streken zodanig de bovenhand krijgen dat iedere stad, markt en dorp in heel Duitsland vol met zulk gespuis en dienaren van de Duivel, die niet alleen wagen de gewassen in het veld te vernietigen... door ongewone donders, bliksems, buien, hagel, stormwinden, vorsten, droogten, muizen, wormen en andere dingen...⁵⁷

In deze sfeer is men al gauw verdacht. Zo rapporteerde de Münchener stadsrechter aan de gouverneur: 'item wij hebben ontdekt dat de heks gisteren morgen vroeg, 's maandags, vier maal rond de kerk van Sint Joris liep en deed alsof ze iets kwijt was en ernaar zocht...' De vrouw was ook enige malen de stad uitgeweest en had een bepaald korenveld bezocht. Dit was ook verdacht vooral tijdens een hevig onweer, zoals bronnen uit Freising, Nördlingen en Schongau illustreren. Een vrouw uit Schongau, die in de buurt was van een heksendansplaats (de Peissenberg) tijdens een zware hagelbui, verergerde de verdenking door zonder daarnaar gevraagd te zijn ervoor haar excuses te maken, die achteraf vals bleken. Een boer uit Peiting, wiens gewassen vernietigd waren door hagel, terwijl de velden van zijn buurman gespaard bleef, herinnerde zich een bedelares met lege handen te hebben weggestuurd, terwijl zijn buurman haar een aalmoes had gegeven.⁵⁸ De zomer van 1590 was ongewoon heet. Volgens de kronieken begon de graanoogst op 10 juli. Het onweer van Freising op 4 juni werd weldra gevolgd door een andere, hetgeen de dreigementen, die een oude vrouw had gemaakt, leek te bevestigen. Ze werd gearresteerd en overgedragen aan de beul om haar te folteren en op het duivelsteken (*stigma diaboli*) te onderzoeken.⁵⁹

Olaus Magnus: heksen maken storm

1590 is ook het jaar van de Schotse processen, waar een ingewikkelde onweertover werd bedreven, uitgebreid beschreven door Murray (aangezien zij er een 'corrupt form of some ancient rite' in ziet). Volgens de 'dittay' (aanklacht?) tegen John Fian was hij *fylit, for the chaising of*

windows in the palace were broken, and in Munich the newly built tower of the church of St Michael, the triumphant symbol of the Counter-Reformation, collapsed. Such events directly affected the virulence of the persecution of 1590. A correspondent of the Fuggers in Munich wrote: 'There has been such dreadful weather in the last few days that it has done not a little to further [the collapse of] the tower and building, for many are of the opinion that such unusual weather is caused by the accursed wicked women, and it would be very good to suppress them, and to spare nobody, rich or poor.' (*ÖNB Vienna* 11 mei 1590)

⁵⁷ Behringer 1997, 119 (zie Behringer, in: *Oberbayerisches Archiv* 109, 1984, 339-360): We soon realize that beneath the thin veneer of the spiritualised view of the nature of witchcraft lay a wide-spread and deep-rooted belief in the possibility of the direct magical power of the witches.

⁵⁸ Behringer 1997, 175 (±1590).

⁵⁹ Behringer 1997, 169. Ook in Schongau waren voorspellingen, dat er dat jaar geen goed weer meer zou zijn. De dorpelingen concludeerden, dat de vrouw het weer kon beïnvloeden, en in de loop van haar vervolging werd de vrouw van de rechter van Schwabsoien beschouwd als een van de hoofdschuldigen achter de schade aan de gewassen veroorzaakt door de donderstormen van het voorbije jaar.

ane catt in Tranent; in the quhilk chase, he was careit heich aboue the ground, with gryt swyftnes, and as lychtlie as the catt hir selff, ower ane heicher dyke, nor he was able to lay his hand to the heid off; op de vraag, waarom hij deze [kat] najoeg, antwoordde hij, dat in een *conversatioune* gehouden te Brumhoillis, Sathan allen die aanwezig waren beval om katten te vangen; zoals hij, gehoorzaam aan Sathan, de genoemde kat najoeg, met het doel die in zee te werpen, *to raise windis for distructioun of schippis and boitis*. Agnes Sampson ‘of the same Coven as Fian’, bekende, dat ten tijde dat *his Majestie* [James VI = I] in Denemarken was, zij en *parties before speciallie named* (de ‘Coven’) een kat namen en die kerstenden en naderhand aan iedere ledemaat van die kat *the cheefest part of a dead man, and severall joyntis of his bodie* bonden: En dat in de nacht daaropvolgend de genoemde kat werd gebracht door al de heksen midden op zee, zeilend in hun zeven (*riddles or cives*), zoals eerder is verteld, en zo de genoemde kat achterlieten voor de stad Leith in Schotland. Toen dit was gedaan, ontstond er zo’n onweer (*tempest*) op zee, groter was nooit gezien. Het rechtsverslag van dit gebeuren is volgens Murray minder dramatisch: de zeven worden niet vermeld: de heksen liepen gewoon naar het einde van de pier, zeggend: ‘*See that thair be na desait amangis ws* [zorg dat er geen bedrog onder ons is]’, en ze wierpen de kat [met eraan gebonden *four jountis of men*] in zee, zo ver als ze konden, waarop de kat terug kwam zwemmen; en zij die in *the Panis* (Prestonpans) waren wierpen een andere kat in zee om xj uur. Waarna door hun toverij (*sorcerie and inchantment*) de boot verging tussen Leith en Kingthorne; hetgeen de Duivel deed, die vooropging met een staf (*stalf*) in zijn hand.⁶⁰

Brigitta Brenz uit Ingelfingen bekende in 1592: *Mit zwei Gespielinnen machte sie beim hohen Markstein zwischen Griesbach und Niedernhall ein großes Wetter: sie hatten es in einem Häfelein verwahrt, das Kaspar Mergelin umstieß.*⁶¹

In 1593-94 te Erfort verscheen Siegfried Thomas’ *Richtige Antwort auf die Frage: ob die Zäuberer und Zäuberinnen mit ihrem Pulver Krankheiten oder den Tod selber bringen können* (een retorische vraag!), waarin hij vertelt van het gebruik om een hostie te stelen, die *einem Esel zu essen geben, welchem sie hernach lebendig bei der Kirchtüre begraben: darauf erfolget ein Regen wie eine Sintflut.*⁶² Dit betreft een gebeuren uit het Zuid-Italiaanse stadje Sassa, dat in 1464 door de Napolitanen werd belegerd en zeer te lijden had door gebrek aan water. Om regen naderbij te toveren wierpen de inwoners een crucifix in zee; ‘enige verdorven priesters’ voerden een ezel voor de kerkdeur, gaven hem een hostie in de bek en begroeven hem levend. Daarop zou een hevige onweer zijn losgebarsten en een zware regen zou de nood hebben verholpen.⁶³

⁶⁰ Murray 1963, 167f: The Coven at Prestonpans sent a letter to the Leith Coven that *they should mak the storm vniuersall thro the sea. And within aught dayes efter the said Bill [letter] was delyuerit, the said Agnes Sampsoune, Jonett Campbell, Johnne Fean, Gelie Duncan, and Meg Dyn baptesit ane catt in the wobstaris hous, in maner following: Fyrst, twa of thame feld ane fingar, in the ane syd of the chimnay cruik, and ane vther held ane vther fingar in the vther syd, the twa nebbis of the fingars meting togidder; than thay patt [= passit] the catt thryis throw the linkis of the cruik, and passit itt thryis vnder the chimnay. Thairefter, att Begie Toddis hous, thay knitt to the foure feit of the catt, foure jountis of men; quhilk being done, the said Jonet fecht it to Leith; and about mydnycht, sche and the twa Linkhop, and twa wyfies callit Stobbeis, came to the Pier-heid, and saying thir words, ‘See that thair be na desait amangis ws’; and thay caist the catt in the see, sa far as thay mycht, quhilk swam owre and came agane; and thay that wer in the Panis, caist in ane vthir catt in the see at xj houris. Eftir quhilk, be thair sorcerie and inchantment, the boit perischit betuix Leith and Kingthorne; quhilk thing the Deuill did, and went befoir, with ane stalf in his hand.* (Pitcairn, I, ii, p. 237).

⁶¹ Wolf 1994, 349.

⁶² Soldan-Heppe II, 211. De ‘ezel’ moet een ‘pad’ zijn, die in meerdere verhalen een hostie krijgt (b.v. in AT 613, III V34.2 Princess sick because toad has swallowed her consecrated wafer).

⁶³ Browne 1930, 139 naar J.J. Pontanus, *De bello Neapolitano libri VI*, Haganoa 1530, V GG II.

In 1595 tijdens het Utrechtse ‘massaproces’ bekende een meisje: ‘Dat zij het door hulp van de Boze zwaar had doen hagelen.’⁶⁴ Dit is waarschijnlijk dezelfde heks, die bekende dat ze *van den quaden een wisse stroe* had gekregen, waarmee ze het deed hagelen, *seggende gelijk den boosen haer voorgeseid hadde: ‘Laat hagelen dat het barst / konde ik den groten man mede dood hagelen, / ik en soude het niet laten’*. Ze stopt de hagel met: *houd op*.⁶⁵

In Ortenberg in 1601 werden meerdere personen in een heksenproces verwickeld, onder meer de ‘Bäcker-Else’ en Agathe, de jonge dochter van Martin Gwinner. Tegenover elkaar gesteld vraagt Else aan Agathe, ‘... of ze zich dan niet kon herinneren, hoe ze tezamen onweer gemaakt hebben, dat *das Schwabhäuser Tor* en alle vruchten stukgeslagen heeft, opdat het brood op een *Batzen* (geldstuk, ‘een bom geld’) zou komen en haar moeder als bakster iets behoorlijks voor de kinderen *herausschläge* (zou verdienen)... maar zij, Maria (?), heeft een pot (*Hafen*), waarmee haar Else dermate de muil (mond) stukgeslagen heeft, dat ze drie dagen slechts water heeft kunnen genieten.’⁶⁶

Dr. Lope Martinez de Isasti, priester en geschiedkundige in Rentería, niet ver van het Baskische Fuenterrabía, schrijver van een boek in 1618, geloofde dat heksen (moeders, vrouwen en dochters van zeelui) stormen konden maken. Dit was bewezen bij de slag van Algiers en door het feit dat de vloot van Don Antonio de Oquendo strandde op de ‘bar’ bij Bidart, volgens de bekentenis van María Zozaya. Toen Philips III naar Pasajes ging vanwege het dubbelhuwelijk van zijn zoon en Isabel van Bourbon, Anne van Oostenrijk en Lodewijk XIII in 1615, zegt Isasti, dat ‘al de heksen in het district bijeenkwamen en een storm verwekten om de koning te verhinderen de ingang van de haven te zien en de positie van de “mole”, die werd aangelegd om de haven te beschermen.’ (Stormen, ziekte en slechte oogsten konden allemaal het gevolg zijn van betoveringen gedaan uit een verlangen naar wraak. Dit was de algemene opinie.)⁶⁷

In de bekentenis van Silvain Nevillon te Orleans in 1614 wordt gezegd, dat hij op de sabbat zag, dat men in het water (dit is het wijwater, gemaakt van de pis van de duivel) sloeg met een stokje (*baguette*) en weldra zag hij, leek het hem, dat het hagel was.⁶⁸

De in 1616 in Ulm terechtgestelde weduwe Anna Uebelhierin bekende na foltering onder meer: *Außerdem habe sie etlichemale eine Salbe und ein Pülverlein zusammengerührt, in ein höckdorn (?) geschüttet und gemeint, dies würde aufgehen und einen Hagel ergeben, der die Früchte verderben soll, dies sei aber nie angegangen, allein einmal sei ein Nebel entstanden. ... Im Herbst sei es ein Jahr hergewesen, daß sie in das Feld gegangen, am Reiterweg hinter einer Hecke gesessen und (dort) einen Hagel gemacht, worüber sie dann etliche Buben beschrien haben*.⁶⁹ De in 1621 in Ulm terechtgestelde weduwe Anna Ilg bekende onder meer, dat op de ‘bijeenkomst’ de duivel haar een zwart poeder had gegeven, waardoor, toen ze het in de duivels naam in de lucht had gestrooid, de volgende morgen een grote rijp was ontstaan, bijna een schoen dik, die de wouden had verdorven. Daardoor was het vee gestorven en bovendien waren daardoor onweer en hagel ontstaan.⁷⁰

⁶⁴ Teenstra 1846, 149, die hier de spreuk van Jesus ben Sirach aanhaalt: ‘Bliksem en hagel, hongersnood en pest, deze allen zijn tot wraakoefening geschapen (39:33),’ waarin men stellig geloofde, en opmerkt: ‘dan nog moet het de grootste verwondering verwekken, hoe verstandige rechters aan zulk een bekentenis hebben kunnen geloof slaan.’

⁶⁵ Haver 1964, 388 n°1076 naar Van Den Bergh, *Myth*. 1846, 287.

⁶⁶ Wolf 1994, 404.

⁶⁷ Caro Baroja 1964, 197f (*bar* en *mole* zijn Engelse vertalingen, voor zandbank en pier).

⁶⁸ Murray 1963, 247: *Vit qu'on frappoit dans l'eau d'une baguette, & aussi tot vit comme il luy sembloit que c'estoit de la gresle*.

⁶⁹ Wolf 1994, 368. *Höckdorn*: doornstruik; vgl. het werkwoord *höken* = venten, een straatkoopman zijn (Lexer).

⁷⁰ Wolf 1994, 369.

Volgens Guazzo in zijn *Compendium Maleficarum* uit 1626 bekenden de heksen, ‘dat ze op de sabbat of wanneer ze wilden hagelstormen maakten om de vruchten van de aarde te treffen. Voor dit doel sloegen ze volgens hun bekentenissen water met een toverstok en dan gooien ze in de lucht of in het water een of ander poeder, dat Satan aan hen had gegeven. Op deze wijze werd een wolk verheven, die naderhand veranderde in hagelstenen, die vielen waar ook de heksen wensten. Wanneer water ontbrak, gebruikten ze hun urine.’⁷¹

Elsbeth Loyne, uit Trimbach, Solothurn (Zwitserland), 60jaar, bekende in 1623, dat ze *die Gott verleugnet, sich dem bösen Geiste Meister Hensli ergeben, Vieh verderbt, Hagel gemacht, am Hexensabbat auf der Prattelnmatt teilgenommen und sich in einen Wolf verwandelt hat*, en werd verbrand.⁷² In 1628 in Wertheim bekende de moeder van de vijfjarige Daniel door de duivel onderricht te zijn onweer te maken met ongebluste kalk en hagel met kiezelstof. Daarmee heeft ze een weinig schade aangericht.⁷³ In 1629 stond Ann Käserin, de vrouw van Georg Käser, een herbergier uit Eichstätt, die recent was verhuisd naar Rennertshofen, voor de rechters in Neuburg en bekende (na foltering) mist, hagel en slakken te hebben gemaakt, maar geen regen. Ze deed dat met behulp van een poeder en zwarte zalf, die de duivel haar gegeven had; ze wikkelde die in een doek en wierp het omhoog in de lucht in de duivels naam, waarop meteen een storm kwam.⁷⁴ Naar aanleiding van een proces over melktover in 1630 stelt Wolf: ‘Hier komen we bij een kernpunt. Het boerenbedrijf is de bestaansgrond van het volk. Bij misoogsten, ziekten van mens en dier, onweer en dergelijke werden zij verhoudingsgewijs hard getroffen; ze zijn op dit punt gevoelig en bijgelovig. Gemakkelijk zoekt de massa achter natuurlijke gebeurtenissen “heksenwerk”. Bijna allen zijn analfabeten en dus niet tot lezen en schrijven in staat. In zo’n klimaat woekeren de merkwaardigste geruchten. Dit is (ook) in Esslingen en Berlijn zo, waar een onweer landstreken verwoestte. De strenge vorsten in het gebied Trier voer[d]en tot heksenprocessen en -branden.’⁷⁵

De Capucijn Jacques d’Autun beschreef in 1644 hoe ‘de meeste steden en dorpen in Bourgondië in beroering waren vanwege het gerucht dat zich verspreidde, dat de heksen de oorzaak waren van de veranderingen in het weer, dat zij het waren die met hun hekserij het koren hadden vernietigd met hagel en de druiven door vorst’. Heksenvinders, als een jonge herder bekend als de ‘kleine profeet’, gingen rond en de lagere gerechtshoven, ‘wier functionarissen hun leven in de waagschaal stelden wanneer ze probeerden deze extravaganties te onderzoeken’, voelden zich geïntimideerd door de volkse roep om een heksenjacht.⁷⁶

Vlak voordat Barbara Fischer (1650) werd geëxecuteerd, brak aldus een kroniekschrijver een krachtige regenstorm los alsof alles moest verzuipen: deze heks, zo stelde de schrijver, had geen tekenen van berouw getoond.⁷⁷

Tijdens een heksenproces in Hongarije in 1653 leggen diverse getuigen in detail uit hoe de heksen ‘stenenregen maken’: ‘Ze verzamelden zich rond een pyrus en verzamelden stenen in een mand. Toen klommen ze in een boom en zaten in vogelnesten. Daarvandaan vlogen ze weg als vrouwen, de stenenregen meevoerend.’⁷⁸

⁷¹ Robbins 1965, 487 met afbeelding, van een heks die op een duivelpaard in de wolken rijdt, die hagelen.

⁷² Lorey (Internet-file, bijgewerkt tot 2009: Werwolfprozesse in der Frühen Neuzeit) Lit. Kocher, S. 137.

⁷³ Wolf 1994, 432.

⁷⁴ Lea, 1139 naar Snell, *Hexenprozesse und Geisterstörung*, München 1891, 45-47.

⁷⁵ Wolf 1994, 265. ‘Pas met de verdere schematisering binnen het procesverloop breiden de (ingebeelde) misdaden uit: nu escaleert het woeden, want de clerus wil zijn duivelsdogma wakker houden.’

⁷⁶ Behringen 2004, 131 naar Robin Briggs, *Witches and Neighbours*, 1996, 193ff.

⁷⁷ Lyndal Roper, ‘Witchcraft and Fantasy in early Modern Germany’, in: Barry e.a. 1996, 217 (Staatsbibliothek München, Handschriftenabteilung, Cgm 2026, fols. 64v-65r, 61r).

Het jagen op zwervers en bedelaars als tovenaars heeft, aldus Behringer, een langere traditie in Oostenrijk dan in Duitsland en is al in 1580 betuigd. In 1654 gaf een bedelares in Karinthië toe: ‘Alle bedelaars kunnen onweer maken; als ze vrij zou komen, was ze van plan om van deze kunst gebruik te maken om wraak te nemen.’⁷⁹

De 53-jarige Mogglangrete, de vrouw van Joachim Häberlin uit Vaihingen, bekend na lange foltering in 1662 te Esslingen: *Sie habe Maienbutter gemacht. Wenn es zu Donnern angefangen, habe sie Baldrianwurzeln, ein Hand voll Erde aus einem Maulwurfshaufen und Weiderich zusammen in ein Topf getan, ihn dann ans Feuer gesetzt und gewartet, bis es gesiedet. Dann mache sie im Garten einen Ring um sich und schütte den Topf aus: da steigt dann ein blauer Dunst auf und sie spreche zweimal: “... das donnre, das hagle, daß alles zerschlage ... in des Teufels Namen.”*⁸⁰ De 71-jarige Michael Haisch uit Vaihingen bekende na foltering 20 jaar ervoor van een heksenmeester uit Sindelfingen het toveren te hebben geleerd en rupsen, maden, kevers en varenzaad te kunnen maken en meeldauw, giftige nevel en onweer te kunnen opwekken.⁸¹ In 1662 werd Agnes Williamson uit Samuelston in Haddingtonshire wegens hekserij aangeklaagd. Ze werd beschuldigd van het nemen van de kracht uit haar buurmans maaltijden door haar betoveringen, van het opwekken van een wervelwind en daarmee smijten van haar buurman Carfrae in het water, waar hij haar en andere heksen zag rondzwemmen (van het vertellen tegen een buur, dat Carfrae 500 marks zou verliezen, en van het door haar toverij in brand steken van zijn moutoven, van het afzweren van het doopsel en het aannemen van de naam *Mannie Luckfoot*).⁸²

Eveneens in 1662 was in Schotland het proces tegen Isobel Gowdie, die vrijelijk en royaal bekende. Ze hoorde bij een groep of *coven* van 13 heksen, die zijn tijd doorbracht met het opwekken van stormen door een steen (rots, kei) te slaan met een nat vod en het reciteren van een toverspreuk, die als volgt luidde: ‘*I knock this rag upon this stone / To raise the wind in the Devil’s name; / It shall not lie, until I please again.*’⁸³

De in 1672 te Salgau terechtgestelde vroedvrouw Anna Persauter bekende na foltering onder meer, dat ze geholpen heeft onweer te maken: Daarbij hebben ze *schaufflen genommen Und gräben aufgeworffen, die böse Geister haben ihr wurzen, so ganz grün gewesen, Und schwartzte Pallen, so wie Ertrich gegeben, sie haben haor darzugenommen, alles zusammen in die gräben gethon, sie mit Erden wieder zugedeckt, woryberhin iederZeit Erstlichen ein dampf aufgegangen, habe angefangen zu Sausen Und zu prausen, wisse nit, ob Er schaden gethon.*⁸⁴

⁷⁸ Pócs 1989, 29 (*pyrus*, niet in EWB, Lat. = *pirus*: pereboom). ‘[This] illustrates how the storm demon fairy transforms into a human witch’, ‘the scourge caused by a demon became malevolent human magic’. Een van de zaken, die een aanhangster van de sekte der Vauldois in 1452 te Provins *a confessé que ceulx de la secte des Vauldois font convertir la gresle en pierres et sablon quand ils veuillent* eraan toevoegend dat dergelijke zaken vaak gebeuren in Frankrijk en in Bourgogne. De vraag is of ze niet bedoelde dat stenen tot hagel werden.

⁷⁹ Behringer 1997, 337 nt. 54, die verwijst naar F. Byloff, *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*, Berlin 1934, 48 (etc.).

⁸⁰ Wolf 1994, 343.

⁸¹ Wolf 1994, 345 (1662?).

⁸² Fielding 1945, 146: The jury brought in a verdict of guilty of being by habit-and-repute a witch.

⁸³ Robbins 1965, 233. Gowdie gave what amounted to a résumé of popular beliefs about witchcraft in Scotland. The woman appeared clearly demoted, although by her statements it is plain she believed what she confessed.

⁸⁴ Wolf 1994, 373: schoppen genomen en kuilen gemaakt, de boze geesten hebben haar kruiden, die nog geheel groen waren, en zwarte ballen, zoals aarde, gegeven, ze hebben haar daarheen genomen, alles tezamen in de kuilen gedaan, die met aarde weer toegedekt, waarboven na een tijdje eerst een damp is opgestegen, was het begonnen te suizen en bruisen, [ze] weet niet of het schade heeft gedaan.

De 72-jarige Martha Peurin, bijgenaamd de *Alte Valtlin*, verklaarde in 1674 in Riegersburg, dat ze reeds 12 jaar onweer gemaakt en daarmee het graan verdorven heeft: *sie habe Linsen und schlechte Zotten gekocht und dadurch den Flachs auf dem Feld verdorben*.⁸⁵

Uit de *Fragenkatalog* van de in 1674 te Salgau gevangen gezette Elisabeth Fuchs blijkt, dat haar gevraagd werd, of ze ook hagel en onweer gemaakt heeft of helpen maken, wat ze toegeeft zonder bijzonderheden.⁸⁶ Dat jaar was ook het proces tegen de Hatzendorfer pastoor Gregor Agricola, die werd beschuldigd van ‘onweermaken’ (*Schauer machen*), hagelbuien, het begraven van hosties bij het kruis [op een kruispunt staat een kruisbeeld], *um damit große Kälte und Reif zu bewirken*, naast andere delicten, maar hij wijst ondanks de folter alles af.⁸⁷

In 1675 meldde de beheerder van de Riegersburg aan zijn heer: ‘... *man habe in Kropfbergen drie große Schauer gemacht*...’⁸⁸ Marx Heen verklaarde in 1683 (in de Steiermark) niet te weten hoe de ‘bui’ gemaakt is, maar de duivel heeft hem de hagel in een *Buessen* (bus) gegeven. Daarna zijn ze op de ovenschotel door de lucht gevlogen en hij heeft de hagel moeten uitstrooien; dat is die hagelbui geweest, die in 1682 met Pinksteren rondom Krieglach alles vernietigd heeft.⁸⁹

Verena Schneiderin bekent (1685 in Waldsee?): ‘... *auch habe ihr der böse Geist einen Hafen mit Wasser gegeben, mit welchem sie Wässer (Wolf: overstromingen) machen sollte ... doch habe sie kein Wetter zustande gebracht ... nur Rauch und Regen sei geworden*.’⁹⁰

Ook in de bekentenis van Katharina Bosch (1685?) is te lezen: ‘*Sie haben in ein Häfele gerührt, worauf ein Rauch aufgestiegen und [es ein] Wetter geben*.’⁹¹ De in 1690 met het zwaard terechtgestelde heks Eva List uit Haag bekende: ‘...*sie habe keinen Hagel gemacht aber allezeit nur groß waßer Vnd guß gewest*.’⁹²

In door Abraham a Sancta Clara in zijn *Judas der Ertzschelm* beschreven heksenprocessen in het Oostenrijkse hertogdom Steyer van 1675-1688 lezen we (naar aanleiding van een onweer in 1688, waarbij stenen van vijf pond vielen): *Einigen bekannten, so nachmals verdienter Maßen im Feuer ausgeopfert worden, wie sie das höchste Gut und die heiligsten Hostie salva venia in den Sautrog geworfen, selbige mit einem hölzernen Stössel nach Genügen zerquetscht, daß auch mehrmalen ihren Gedanken nach das helle Blut hervorgequellt, dennoch ganz unmenschlich und unbeweglich in ihren Bosheit fortgefahren, gedachten höchstes Geheimnis mit unflätigem Wasser begossen, und nachdem sie es mit einem alten Besenstiel gerührt, sei alsobald der klare Himmel verfinstert worden und allerseits, wo es ihnen gefällt, der häufige Schauer heruntergeprasselt*.⁹³

In 1699 raakte de bevolking van het gebied van Gleichenberg door herhaalde hagelschade dermate van slag, dat de ‘Bannrichter’ na de terechtstelling van de als ‘dorpsheks’ bekend

⁸⁵ Wolf 1994, 300.

⁸⁶ Wolf 1994, 373f. Er werd niet doorgevraagd.

⁸⁷ Wolf 1994, 301.

⁸⁸ Wolf 1994, 307.

⁸⁹ Wolf 1994, 311.

⁹⁰ Wolf 1994, 362.

⁹¹ Wolf 1994, 363; het onweer *hätt sollen über den Mauer und Althausers Oesch gehen, sei aber in das nahe gelegene Ried gegangen* (oftewel het heeft niet de beoogde schade aangericht).

⁹² Wolf 1994, 307.

⁹³ Soldan-Heppe II, 64; Wolf 1994, 305: In het deel ‘Bericht über das Verbrechen der Hexen und Zauberer’, waarin hij kritiekloos vertelt van bekentenissen van aangeklaagden, die in juni 1688 in de buurt van Graz een hagelonweer veroorzaakten: ‘De heksen en tovenaars wierpen hosties in een zwijntrog, bezoedelden die met “goor water” en gebruikten de daaruit ontstane brij voor het onweer maken.’

staande Eva Kern ook drie van de door haar als medeplichtigen genoemde vrouwen ter dood veroordeelde, maar de regering heeft dit oordeel opgeheven en de vrouwen vrijgelaten.⁹⁴

Bij Kroatische processen uit 1704, 1743 en 1749 is sprake van storm-demon-heksen: ze houden hun bijeenkomst in de bergen, waar ze de storm en de hagel maken.⁹⁵

Op een heksenproces in Mainburg in 1713 bleek, dat een 'kruisje', ingesmolten in de kerkklokken, verhinderde, dat een heks slaagde in weermagie, bevolen door de Duivel.⁹⁶

In 1755/56 stond als laatste Beierse heks de 13/14-jarige wees Veronica Zerritsch[in] uit Landshut terecht, die sinds haar elfde op straat zwierf en op haar omzwervingen in Straubing was beland, waar ze in dienst werd genomen door een 'dame luitenant', die het meisje betraptte, toen ze met een mes op het punt stond haar eigen kind 'het hoofd af te snijden'. Ze werd op bevel van de burgemeester in het werkhuis opgesloten. Toen door haar verborgen gestolen hosties werden gevonden, werd ze ondervraagd, zonder folter, en bekende ze een pact met de 'boze vijand' (de Duivel) te hebben gesloten, die haar in Freising een twintig-regelige toverspreuk voor weermagie leerde, die ze opzei voor de leden van het gerechtshof. En naast andere meer verifieerbare zaken bekende ze onweer te hebben gemaakt in de gebieden rond Freising en Mühldorf.⁹⁷ Nog in 1766 geraakte in Buchloe in Oostenrijk ene Jozef Longanus in de gevangenis en stond op het punt te worden vrijgelaten wegens gebrek aan bewijs toen de gevangenis bij heldere hemel door de bliksem (drie donderslagen, aldus Teenstra, waarvan één raak) werd getroffen. Als hij niet vastgeketend had gezeten, had hij kunnen vluchten. Maar de criminele commissaris had drie kinderen bij zeker kruis in de aarde zien wroeten, derhalve was de donderbui door toverij veroorzaakt, te meer daar bij de gevangene een touw met knopen (zie het artikel 'Knopen') werd gevonden, zodat er niet de minste twijfel bestond of Longanus was medeplichtig, zodat hij dus in genoemd jaar ter dood werd gebracht.⁹⁸

⁹⁴ Wolf 1994, 308.

⁹⁵ Pócs 1991/92, 328.

⁹⁶ Behringer 1997, 369.

⁹⁷ Behringer 1997, 351; ID. 2004, 189. Het meisje werd verbrand 'als een zaak van principe,' aldus de rechter.

⁹⁸ Teenstra 1846, 145. In een gedrukt heksen-proces in den jare 1737 wordt melding gemaakt, dat sommige vrouwen vleselijke omgang met de duivel hadden, alsmede van het verwekken van onweder (naar Schwager).